

*Кузьмін Е. Е.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
адвокат*

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ВІД ЗЛОЧИНУ ДО ПОКАРАННЯ?

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сприйняття феномену покарання у міжнародному кримінальному праві крізь призму еволюції наукових поглядів провідних фахівців-міжнародників.

Виявлено, що домінуючим підходом в осмисленні сфери сучасного міжнародного кримінального права історично майже незмінно залишалось його осягнення через поняття «міжнародний злочин».

Систематизовано й узагальнено думки та ідеї щодо співвідношення концептів «міжнародний злочин» та «покладення краю безкарності осіб, які їх вчиняють», щонайменше, як умовно споріднених в частині їхнього співіснування на тлі розвитку уявлень щодо сутності міжнародного кримінального права.

Встановлено основні й об'єктивні закономірності в міркуваннях, пов'язаних із існуванням та умовною самобутністю категорії «покарання» у міжнародному кримінальному праві, які здебільшого полягають у відведенні йому місця або в межах складової узагальненої тематики, якою вбачається індивідуальна кримінальна відповідальність, або в частині переслідування, як правило, на етапі винесення вироків міжнародними кримінальними судами та трибуналами.

Особливу увагу приділено відслідковуванню тенденцій розвитку наукової думки щодо розуміння міжнародного кримінального права, а також ставлення до «покарання» у міжнародному кримінальному праві, заснованих на органічному поєднанні обрання доволі консервативного та послідовного напрямку, загальноприйнятої усталеної парадигми, з одного боку, а з іншого – модернових прагнень, що полягають у дедалі більшій зацікавленості у подальших корективах.

Наголошено на доцільності та необхідності подальшого всебічного комплексного дослідження проблематики, зокрема, з'ясування сутності та позиціонування концепту покарання у теорії та практиці міжнародного кримінального права.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, основні міжнародні злочини, транснаціональні злочини, боротьба з безкарністю, екстрадиція, органи міжнародної кримінальної юстиції, відповідальність за міжнародні злочини, покарання.

Постановка проблеми. Віднедавні футурологічні роздуми щодо концепції міжнародного кримінального права [1, с. 134–138] послуговували одними з тих визначальних рушійних факторів, які зрештою привели до доцільності подальших міркувань у напрямку осягнення його сутнісних параметрів й характеристик. Саме вони багато в чому дозволили наразі подивитись на відповідну проблематику під принципово іншим

кутом, ідентифікувавши значну кількість тих надважливих питань, які, на наше особисте переконання, вельми ймовірно були й залишаються дотепер без належної уваги. Прелімінарні помірні спроби прогнозування й проектування потенційно можливих векторів розвитку кримінально-правової матерії в міжнародному контексті [12, с. 27] не тільки суттєво актуалізували низку поточних проблем, зосереджених довкола означеного явища, а й, у свою чергу, зумовили потребу в проведенні своєрідної ревізії його сучасного стану, – певного критичного переосмислення традиційних уявлень, існуючих сьогодні (як безпосередньо в його межах, так й, скажімо, контекстуально) загальноприйнятих догм і постулатів, а також власне перегляду та переоцінки досить усталених і валідних на сьогоднішній день підходів. Вбачається, що серед останніх нині за правом може повною мірою вважатись вже доволі звичне сприйняття міжнародного кримінального права переважно крізь призму феномену «... найбільш тяжких злочинів ...» [16, с. 1], що неодмінно супроводжується супутніми вже хрестоматійними застереженнями щодо «... рішучості покласти край безкарності осіб, які їх вчиняють ...» [16, с. 1]. Водночас виникає справедливе питання відносно того, як, у такому разі, бути із, принаймні з першого погляду, щонайменше поверхньо «дзеркальною» або навіть т. зв. «парною» правовою категорією, а саме, – з покаранням?

Стан дослідження. Фундаментальні наукові розробки у сфері міжнародного кримінального права свого часу проводили такі відомі українські та зарубіжні фахівці, як С. С. Андрейченко [5], Ш. Бассіуні [8], М. В. Буроменський [2], Г. Верле [20], Н. А. Зелінська [5], А. Кассезе [9, 10, 11], Р. Краєр [13, 14], Е. Ост [6, 7], В. М. Репецький [3], Т. Л. Сироїд [4], М. Шоу [17, 18, 19] та ін.

Особливу увагу, на нашу думку, заслуговують також й окремі наукові публікації: «Пенальні характеристики конвенційного міжнародного кримінального права» (Ш. Бассіуні [12]) та «Теоретичні засади покарання в міжнародному кримінальному праві» (Ф. Хассан [15]), оскільки саме вони багато в чому слугують відправною точкою та підґрунтям для подальших досліджень означеної проблематики.

Мета дослідження – сформувати загальний контекст для подальших наукових розвідок у напрямку концептуалізації феномену покарання у міжнародному кримінальному праві шляхом аналізу наукових праць провідних фахівців сфери міжнародного права задля з'ясування місця, яке відводиться відповідному концепту в науковій думці з урахуванням еволютивної динаміки її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Пошуки відповіді на питання стосовно місця, ролі та значення покарання у сфері теорії та

практики міжнародного кримінального права [15, с. 39] наводять на абсолютно справедливу тезу про раціональність більш ретельного простеження закономірностей еволютивного складника наукових компетентних поглядів і переконань, сформованих навколо тематики генеральної ідеї його власного позиціонування, а також загальної візії.

Примітно, що, першочергово, і певно найбільш яскраво подібна ідея спостерігається на прикладах т. зв. «узагальнюючих» праць з міжнародного права як такого, зокрема, тих, які вже давно стали вважатись абсолютною більшістю фахівців, спостерігачів та зацікавлених у цій сфері в якості культових. Так, наприклад, в обох виданнях Довідника з міжнародного права Е. Ост крізь роки виокремлює самостійні глави, присвячені міжнародному кримінальному праву, які, слово до слова, розпочинаються із вступної мантри про те, що «... термін «міжнародне кримінальне право» є лише зручним способом опису тих аспектів міжнародного права, які стосуються злочинів, що мають міжнародний аспект або вимір ...» [7, с. 263; 6, с. 245]. Напевно зайвим буде вести мову про те, що надалі за змістом і логікою викладення думок основна увага приділятиметься більшою мірою детальній характеристиці міжнародних злочинів, а найбільш наближена до «покарання» тематика буде доволі лаконічно представлена виключно дипломатичною згадкою про індивідуальну кримінальну відповідальність за подібні діяння [7, с. 429; 6, с. 395].

На противагу цьому, схоже, що втіленням оптимізму мала б стати монументальна серія видань, – Міжнародне право М. Шоу, оскільки майже незмінним упродовж випуску оновленого матеріалу спершу залишалась глава «Міжнародна кримінальна відповідальність» [17, с. 234–241], а згодом підданий уточненню та викладений в новій редакції, отримавши нову назву, розділ – «Індивідуальна кримінальна відповідальність у міжнародному праві» [18, с. 397–443; 19, с. 288–328]. Втім, очікування щодо спеціальної уваги, яка мала б бути приділена саме покаранню у міжнародному кримінальному праві також багато в чому, на жаль, не були виправдані. Незважаючи на те, що осмислення проблематики міжнародного кримінального права все ж й відрізнялось від підходу, запропонованого попереднім автором, і здебільшого полягало в осягненні його сутності крізь призму діяльності міжнародних кримінальних судів та трибуналів, категорія міжнародного злочину *de facto* залишалась домінуючою і превалювала навіть тією мірою, що юрисдикційні питання відповідних органів міжнародної кримінальної юстиції також скоріше зводились до численних наукових рефлексій, орієнтованих здебільшого на їх предметну складову (*ratione materiae*) (див., детальніше, наприклад: [19, с. 315–316]).

Апелюючи до зарубіжного досвіду, слід зазначити, що такий стан речей цілком справедливий і щодо національного наукового надбання, яке з'являлось на теренах незалежної України. Так, наприклад, ще у 2006 році, у навчальному посібнику за редакцією М. В. Буроменського, «ідея» міжнародного кримінального права розкривалась через різні види визнаних на той час злочинів (зокрема, наголошувалось на злочинах проти людства, геноциді, апартеїді, расовій дискримінації, а також військових злочинах [2, с. 234]); в частині ж відповідальності, окремим параграфом наводився опис проблематики міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб [2, с. 234]. Примітно, що майже аналогічний підхід використовувався

й надалі В. М. Репецьким, – тож основна увага вкотре знову фокусувалась загалом довкола поняття міжнародних злочинів; водночас була і своя специфіка, а саме, – запровадження підрозділу, присвяченому питанням екстрадиції у міжнародному кримінальному праві, в якому, у свою чергу, й почали фігурувати перші фрагментарні специфічні згадки про покарання [3, с. 324–330].

Внаслідок цього, вже на такому, умовно «підготовчому», загальному етапі, поступово починається формуватись досить стійке враження про деяку односторонність у підходах, яка істотно впливає на цілісність сприйняття міжнародного кримінального права. Разом з тим виникає й наступне логічне питання, чи зберігається подібна ситуація й в комплексних дослідженнях, присвячених міжнародному кримінальному праву безпосередньо?

У цьому разі особливої уваги набуває своєрідний цикл навчально-наукових джерел, іменуємих зазвичай за західною традицією інтродукцією до міжнародного кримінального права (а трохи згодом і до процедури). Приміром у добре відомій серії свого власного Вступу до міжнародного кримінального права А. Кассезе суттєва увага все ще доволі традиційно продовжує приділятися т. зв. «субстантивним» питанням, сфері матеріального кримінального права, міжнародним злочинам (військовим злочинам, злочинам проти людяності, геноциду, а також іншим міжнародним злочинам (агресії, катуванням та тероризму) [10, с. 47–132]. Разом з цим, не оминаються й питання фундаментальних основ міжнародної кримінальної відповідальності [9, с. 187–252]. Водночас починають виокремлюватись й деякі відносно автономні частини, в яких безпосередньо відображується поняття покарання, – переслідування та покарання міжнародними [11, с. 253–270] та національними судами [11, с. 271–290].

Примітно, що подібна тенденція також проглядається і у «Вступі Р. Краєра», зокрема, наприклад, в частині застосування підходу, в якому осягнення специфіки функціонування основних інститутів міжнародного кримінального права презюмується шляхом умовного поділу вищезгаданого «переслідування» на таке, яке іменується «переслідування у національних судах», а також власне «міжнародне переслідування», де за допомогою практики органів міжнародної кримінальної юстиції з-поміж іншого достатньо планомірно розкривається сутнісні параметри міжнародних злочинів як певного системоутворюючого стрижня [13, с. 37–89, 91–163]. І саме в межах останнього поступово починає виділятися окрема підчастина, – «Винесення вироку та покарання» [14, с. 494–506], так чи інакше присвячена проблемі покарання у міжнародному кримінальному праві.

Однак, ще більшої уваги і направду привілейованого ставлення до себе означена проблематика отримує саме у другому переглянутому виданні Вступу до міжнародного кримінального права Ш. Бассіуні. Будучи своєрідною квінтесенцією вищезазначених думок, в ньому і роздуми про відмінність між політикою та цілями покарання в національних системах кримінального правосуддя та в системі Міжнародного Суду, й філософські міркування та історичні передумови покарання за міжнародні злочини *jus cogens*; в ньому, – рефлексії щодо природи універсального правосуддя для них [8, с. 917–919, 921–931, 932–937].

Здавалось би, що підґрунтя закладено, і тематика покарання надалі мала б безумовно стати тією невід'ємною

складовою, яка пронизує усі подальші міркування щодо міжнародного кримінального права, будучи його інтегральною частиною. Однак, подібного, принаймні, повною мірою, й досі не відбулось. Про це, зокрема, свідчить не тільки відсутність окремого «місця» для проблеми покарання, наприклад, у «Принципах міжнародного кримінального права» Г. Верле (в яких основний фокус схоже знову і знову повертає до класичного сприйняття, як власне загальних принципів, серед яких описується й індивідуальна кримінальна відповідальність, а також характеристика основних міжнародних злочинів та їх елементів [20, с. 165, 192, 289, 327, 391, 529]), а й у знаково-символічній науковій праці «Теорія та практика міжнародного кримінального права» за редакцією Н. А. Зелінської (в якій також основна увага здебільшого концентрується довкола концепту міжнародного злочину, а також транснаціонального злочину, як категорії транснаціонального кримінального права [5, с. 102, 132, 473]).

В той же час сьогодні існують й протилежні думки, які схоже повертають до позиції щодо необхідності приділення значно більшої уваги «покаранню» у міжнародному кримінальному праві. Так, наприклад, у Міжнародному кримінальному праві Т. Л. Сироїд, однією з перших глав, є Глава 4, яка присвячена саме Санкціям (покаранню) в міжнародному кримінальному праві [4, с. 47].

Висновки. Історично-сформована та закріплена зрештою Римським статутом загальновідома зв'язка «міжнародний злочин – покладання краю безкарності» сьогодні здається повною мірою описує ситуацію, яка прямо відображається у підході до осягнення змісту міжнародного кримінального права, в якому центральне, панівне місце й досі посідає системоутворююче, наскрізне, і таке, яке схоже перебуває у стані свого перманентного формування, поняття міжнародного злочину.

Заразом «одвічним його супутником» в різні періоди наукової думки була та подекуди залишається відповідальність, яка, одночасно, так чи інакше, проявляється як у принципі індивідуальної кримінальної відповідальності, так і в частині засудження за міжнародні злочини, і має напряду асоціюватися безпосередньо із згадкою щодо кари. Не применшуючи значення обох відповідних фундаментальних категорій, вельми показово, що покаранню, як «уособленню покладання кари», доволі типово відводиться виключно переважно помірний роль «слугування» в якості лише однієї з-поміж інших складових двох вищезазначених компонентів.

Втім, проведений аналіз значного масиву наукових публікацій означеної сфери, попри відчутну амбівалентність ставлення окремих фахівців, все ж свідчить про формування певної тенденції до збільшення уваги та зростання інтересу до проблематики покарання у міжнародному кримінальному праві.

Таким чином, загалом можна констатувати певні позитивні зрушення в сторону закономірних та невідворотних наслідків, якими і є покарання за вчинення міжнародних злочинів. Саме тому, на нашу думку, доцільним вбачається подальше наукове осмислення відповідної тематики.

Література:

1. Кузьмін Е. Е. Міжнародне кримінальне право: Quo vadis? *Правові новели*. 2023. № 20. С. 134–140.

2. Міжнародне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
3. Міжнародне публічне право : підруч. / за ред. В. М. Репецького. Київ : Знання, 2011. 437 с.
4. Сироїд Т. Л. Міжнародне кримінальне право : підруч. Харків : Право, 2023. 512 с.
5. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підруч. / Н. А. Зелінська, С. С. Андрейченко, Н. В. Дрьоміна-Волок, Д. О. Коваль ; за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
6. Aust A. Handbook of International Law. 2nd ed. New York : Cambridge University Press, 2010. 527 pp.
7. Aust A. Handbook of International Law. New York : Cambridge University Press, 2005. 496 pp.
8. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.
9. Cassese A. International Criminal Law. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 2008. 444 pp.
10. Cassese A. International Criminal Law. New York : Oxford University Press, 2003. 472 pp.
11. Cassese's International Criminal Law / rev. by A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, C. Gosnell, A. Whiting. 3rd ed. Gosport : Oxford University Press, 2013. 414 pp.
12. Cherif Bassiouni M. The Penal Characteristics of Conventional International Criminal Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 27–37.
13. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. New York : Cambridge University Press, 2007. 477 pp.
14. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 2nd ed. New York : Cambridge University Press, 2010. 618 pp.
15. Hassan F. The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 39–60.
16. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court : The Hague, 2011. 58 pp. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (Date of Access: 29.02.2024).
17. Shaw M. N. International Law. 5th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 1288 pp.
18. Shaw M. N. International Law. 6th ed. New York : Cambridge University Press, 2008. 1542 pp.
19. Shaw M. N. International Law. 8th ed. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2017. 1033 pp.
20. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 2014. 676 pp.

Kuzmin E. International criminal law: from crime to punishment?

Summary. The article is devoted to the study of the perception of the phenomenon of punishment in international criminal law through the lens of the evolution of scientific views of leading experts in international law.

It is revealed that the dominant approach to understanding the scope of modern international criminal law has almost invariably historically been its comprehension through the concept of “international crime”.

Thoughts and ideas on the correlation of the concepts of “international crime” and “to put an end to impunity for the perpetrators of these crimes”, at least as conditionally related in terms of their coexistence against the background of the development of ideas about the essence of international criminal law are systematized and summarized.

It is established that the main and objective regularities in the considerations related to the existence and conditional identity of the category of “punishment” in international criminal law, which mainly consist in the place allocated to it either within the generalized subject matter, which is considered to be individual criminal liability, or in the part of prosecution, usually at the stage of sentencing by international criminal courts and tribunals.

Particular attention is paid to tracking the trends in the development of scientific thought on the understanding of international criminal law, as well as the attitude to “punishment” in international criminal law, based on an organic combination of the choice of a rather

conservative and consistent direction, a generally accepted established paradigm, on the one hand, and, on the other, modern aspirations, which consist in an increasing interest in further adjustments.

The expediency and necessity of further comprehensive and integrated research of the issue, in particular, clarification of the essence and positioning of the concept of punishment in the theory and practice of international criminal law is emphasized.

Key words: international criminal law, international core crimes, transnational crimes, fight against impunity, extradition, international criminal justice bodies, responsibility for international crimes, punishment.